

Recenzió
Szentgyörgyi Zsuzsa
168 óra
2005. május 5.

Egy rendhagyó önéletrajz

Lenyűgöző, érdekes, olvasmány. Ha nem lenne több mint négyszáz oldalas, nagyalakú könyv, azt is mondhatnám: lehetetlenül izgalmas, legjobb lenne egyvégtében végigolvasni.

Egy (közép)-európai értelmiségi embernek, egy kiemelkedő kvalitású intellektus életútjának - sikereinek és szenvedéseinek, mély hitének és eszmeváltásának, megaláztatásainak és nemzetközi hírének - summázata. Kornai János önéletírásában (A gondolat erejével - Rendhagyó önéletrajz, Osiris Kiadó) híven tükröződik a 20. századi Magyarországon élt - lényegében minden emberöltőben, úgy harmincévenként legalább egyszer megcsúfolt, szétzúzott, nemegyszer fizikailag is megsemmisített, jelentős részében külföldre szóródott - szellemi elit sorsa. Amely többnyire mégis rendre megújult, demonstrálva a gondolat erejét.

Nem recenziót írok, ahhoz elég lenne egyetlen mondat is: ajánlom mindenkinek, olvassa el, aki fontosnak tartja a meggyőző érvelést a vagdalkozás helyett, aki élvezzi a gondolatmenet tudományos megalapozottságát, a rendet, a tiszta logikát és nem utolsósorban a szép, érthető fogalmazást, a nagyképűségtől mentes, élvezetesen fordultatos stílust. Könyvbemutató helyett csupán a könyv által indukált, olykor vitatkozó gondolataimat villantom föl.

Mennyire egyedien sajátos és mégis általános érvényű a jó módú zsidó polgári családban fölnőtt fiatal ember útja a kommunista pártba, majd a hatalom magas szféráiba! Igazolja és magyarázza ezt az utat a magyar történelem, amelyet a harmincas évek zsidótörvényeitől, a náci német befolyástól és megszállástól kezdve a felszabaduláson át a szovjet fegyverek által támogatott zarnoki korszak turbulenciája jellemez. A polgári jó módot szétzilálta a fasizmus, a család két férfi tagját (az apát és a legidősebb fivért) megölik. Ezek után a szovjet csapatok bevonulása valóban felszabadítást hoz. Folytatásként pedig Marx Károly tanai gyakorolnak óriási meggyőző erőt a nagyon intelligens, de senki fölnőtt által szellemileg nem irányított ifjúra és a barátjára, s így szinte soronként jegyzetelik ki és dolgozzák föl a Tökének három kötetét. Németül persze, hiszen mindketten folyékonyan beszélnek a nyelvet.

A nevét tudatosan Kornaira magyarító ifjú ember már huszonegy évesen a ma elképzelhetetlen hatalmú napilap, a Szabad Nép privilegizált lehetőségű rovatvezetője lesz, aki - mint maga írja - az alvajáró magabiztosságával lépked a magasban, nem félve a zuhanástól. Jó néhány év kell ahhoz, hogy felébredjen, és akkor - megrettenve, hová is került - sebesen távolodik az eszméknek attól a zónájától, ahol addig megingás nélkül járkált.

Szerencséje volt, hogy egyszerű kirúgással megúszta, sőt akadémiai kutatóhelyre kerülhetett. Mások - nála idősebb kommunisták például, akik már a háború előtt is a párt tagjai voltak - börtönbe, Recskre jutottak, vagy akár az életükkel is fizethettek azért a hitért, amit Kornai könyvében végig naivitásnak nevez.

Szerencsés elhatározással választja a kutatói pályát, és a további évtizedekben végleg távol tartja magát az aktuális politizálástól. 1956 sűrű őszén éppúgy, mint az 1990 utáni nagy átmenetben. A splendid isolation magatartás jól passzol a nemzetközi hírnévig eljutott tudóshoz, akinél a "ragyogást" olyan sikerek jelzik, mint a világ egyik legtekintélyesebb egyetemén, a Harvardon elnyert örökös professzorság (tenure), mint a Nemzetközi Közgazdasági Társaság elnöki címe; és főleg az, hogy alapvető műveit, A hiányt, A szocialista rendszert, Az indulatos röpiratot tucatnál több nyelven adták ki. Egyedül A hiány százezer (!) példányban jelent meg Kínában (ez egy tudományos mű esetében még e hatalmas országban is komoly példányszámnak számít), és nemcsak Magyarországon, hanem szerte a világon valódi bestsellerként fogyott.

A fényes elszigeteltség egyik jele az is, hogy nem vállalt itthon szerepet a gazdaság életét reformáló törekvésekben. Felkérések ellenére nem vett részt a nagy kísérletben, az 1968-ban életbe lépett új gazdasági mechanizmus kidolgozásában, amely - ígéretes kilátásai és kedvező részeredményei ellenére is - részben elbukott, bár tagadhatatlan, hogy jelentős gazdasági előnyöket hozott a magyar társadalomnak. Ennek egyik összetevője, hogy voltaképp az akkori szovjet vezetés előbbre látó tagjai nálunk, mint egy laborkismintán akarták kipróbálni, megreformálható-e a bukácsoló, strukturális gondokkal küszködő szovjet gazdaság. Nos, a kísérlet nem sikerült. Egyik fő oka lehet az, amit a mérnökök léptéknövelési effektusnak neveznek. Gyakori, hogy egy laborban ígéretes új jelenség, amely esetleg félüzemben is egészen jól megy, nagyüzemi méretekben már csődöt mond.

Ám Kornai visszautasítását nem ez motiválta. Életrajzának második része adja meg a magyarázatot. Híressé vált könyveiben, tanulmányaiban indokolja is, hogy a szocialista rendszert elvben reformálhatatlannak tekinti. Az okokat legfőként a tulajdonviszonyokban jelöli meg. Az állami tulajdon - természetéből következően - magában hordozza a hiányt, így a reform is csak szimulálta, de nem teremtette meg valóságosan a piacot, a versenyt. Kornai tiszta logikájának és szigorú gondolatmenetének nagy érdeme, hogy az olvasót továbbgondolkodásra, új következtetések levonására is ösztönzi.

A magántulajdonon alapuló rendszerekben a hiány nem a termékek és szolgáltatások terén jelentkezik - ezekben inkább túlkínálat van, hanem a munkahelyek korlátozott számában. (Ma Németországban ötmilliónál több a munkanélküli!) A fejlett gazdaságú országokban a munkanélküliség nem felszíni, nem egyszeri jelenség, amelyet kellő körületekintéssel el lehet tüntetni. A munkahelyek hiánya, a munkanélküliség éppúgy belső, a rendszerből, a versenyből, a kötelező növekedésibázis-szemléletből, a termelékenység-növelésből adódó, szerves jelenség a kapitalizmusban, mint a termékek krónikus szűkössége a szocializmusban.

Szomorú konzekvencia, hogy az emberiségnek - így vagy úgy, állami vagy magántulajdonon alapuló társadalomban - mindenképpen "hiányok között" kell élnie (nem is szólva a szegény országok, régiók lakosainak élelem-, víz-, lakás-, higiéne- és

egyéb hiányairól). Maga Kornai is felsorol hét "betegségformát" A nemzetek egészsége című tanulmányában (infláció, hiány, eladósodás stb.), és fontosnak tartja, hogy próbáljuk minimalizálni e betegségek számát és hatását.

Tény: az anyagi hiányok rendszere, a szocializmus megbukott. Szétesett a Szovjetunió, társult országai magántulajdonon alapuló gazdaságok lettek. A centralizált irányítás nem bizonyult működőképesnek. (Ámbár ezt a kijelentést némileg cáfolja, de legalábbis árnyalja, hogy a több százezer főt foglalkoztató, a világ számos országában részlegeket működtető, globális óriásvállalatokban bizony kemény centralizációval folyik az irányítás, a megrendelésektől-beszerezésektől a belső szabványok és normák szigorú betartatásáig.) A szocialista rendszereknek (illetve, amit annak neveztek) a bukását sok tényező motiválta. Melyek legerősebben? A hiány, a katonai túlköltekezés, a technológiai elmaradás, az innovatív haladás gyengesége, az épp uralmon lévő politikusok magatartása, a vezetők elgyengülése? Vagy a gondolat ereje, az új lehetőségek felismerése és felismertetése?

Kornai János rendhagyó önéletrajzában - amelynek nyilván nem véletlenül lett címe A gondolat erejével - ezekre a kérdésekre is találhatunk válaszokat.